

VIERDE TUSSENPRODUCT ONTWIKKELTEAM MENS EN MAATSCHAPPIJ

Voorliggend tussenproduct is het vierde tussenproduct van ontwikkelteam Mens & Maatschappij, opgesteld tijdens de vierde sessie in december 2018. Het betreft een overzicht van de (bijgestelde) grote opdrachten. Het team heeft dit opgesteld op basis van de ontvangen feedback. In het consultatieverslag (dit vindt u op onze website) licht het ontwikkelteam toe welke keuzes zij hierbij hebben gemaakt. Op basis van dit tussenproduct en consultatiebijeenkomsten in januari, zal het team in de komende weken en tijdens de volgende sessie in februari werken aan de verdere uitwerking in bouwstenen.

Grote opdrachten beschrijven de essentie van het leergebied. Deze zijn in de vorige sessie opgesteld en op basis van de ontvangen feedback bijgesteld. Het ontwikkelteam heeft dankbaar gebruik gemaakt van de grote hoeveelheid constructieve feedback.

Bouwstenen beschrijven de benodigde kennis en vaardigheden bij de grote opdrachten. De bouwstenen vormen uiteindelijk, samen met de visie en de grote opdrachten, input voor de herziening van de kerndoelen en eindtermen.

In dit tussenproduct vindt u:

- Ontwikkelkader: werkwijzen, denkwijzen, concepten en contexten (p. 2)
 - Deel 1: Vaardigheden (denkwijzen en werkwijzen)
 - Deel 2: Kennis (concepten en contexten)
- Grote opdrachten (p. 11)
- Bijlage 1: Begrippenlijst (p. 24)
- Bijlage 2: Bronnenlijst (p. 26)

Voor de visie van het leergebied Mens & Maatschappij verwijzen we u naar onze website: <https://curriculum.nu/mens-maatschappij/>.

Over Curriculum.nu

Het is belangrijk dat de inhoud van het onderwijs tegemoet komt aan de eisen die nu en in de toekomst gesteld worden aan mensen. Curriculum.nu gaat over de actualisatie van het curriculum, waarin is vastgelegd wat leerlingen moeten kennen en kunnen. Teams van leraren en schoolleiders ontwikkelen samen bouwstenen als basis voor de herziening van de kerndoelen in het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Daarnaast doen zij aanbevelingen voor de bovenbouw in het voortgezet onderwijs. De curriculumherziening biedt kansen om te zorgen voor doorlopende leerlijnen van primair naar voortgezet onderwijs en van voortgezet onderwijs naar vervolgonderwijs. De bouwstenen bevatten een aanzet daartoe. De curriculumherziening wil daarnaast de samenhang in het onderwijs bevorderen, de overlappende terugdringen en een betere balans brengen in de hoofddoelen van het onderwijs: kwalificatie, socialisatie en persoonlijke vorming.

Kijk voor meer informatie op www.curriculum.nu.

HET LEERGBIED MENS EN MAATSCHAPPIJ

Het leergebied Mens & Maatschappij (M&M) omvat (vanuit de huidige doelen gezien): oriëntatie op jezelf en de wereld (po) en de vakken aardrijkskunde, bedrijfseconomie, geschiedenis, economie, filosofie, maatschappijleer en maatschappijwetenschappen.

Dit document beschrijft de kern van het leergebied Mens en Maatschappij. Die kern komt voort uit een, door het ontwikkelteam eerder beschreven visie op het leergebied. In die visie staat (onder andere): dit leergebied...

...sluit aan op de behoefte van leerlingen om deel te willen uitmaken van de samenleving.

...vergroot interesse, kennis en inzicht in verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken binnen de maatschappij.

...bekijkt deze verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken in samenhang met behulp van de kennis en vaardigheden uit meerdere (vak)perspectieven.

...leidt tot begrip van mensen en samenlevingen.

...ondersteunt leerlingen bij het waarderen en beoordelen van informatie opdat zij een mening kunnen vormen en keuzes kunnen maken vanuit hun persoonlijk én het algemeen belang.

Dit tussenproduct beschrijft welke kennis leerlingen nodig hebben om de wereld te kunnen begrijpen en wat zij nodig hebben om in die wereld adequaat te kunnen handelen (vaardigheden).

Het ontwikkelteam beschrijft de inhouden van het leergebied Mens en Maatschappij voor zowel de leerlingen in het basisonderwijs (po) als in het voortgezet onderwijs (vo) op alle onderwijsniveaus. Voor de bovenbouw volgen in een later stadium aanbevelingen. De inhouden zijn zo beschreven dat samenhang tussen schoolvakken zichtbaar wordt.

Een gemeenschappelijk begrippenkader Mens en Maatschappij

De ontwikkelteamleden, leraren po en vakdocenten vo, willen en moeten een gemeenschappelijk taal spreken om elkaar te kunnen begrijpen. Daarnaast leren docenten van verschillende vakken ook van elkaars vaktaal. Het team heeft gekozen om zoveel mogelijk gebruik te maken van bestaande begrippen of vaktaal. Het ontwikkelteam beseft dat dit in voorkomende gevallen tot verwarring kan leiden: hetzelfde begrip kan in verschillende onderwijssectoren of bij verschillende schoolvakken een andere betekenis hebben. In die gevallen staat er een toelichting in de tekst.

Verschillende mogelijkheden om de kern van het leergebied te beschrijven

De kern van het leergebied Mens en Maatschappij kan op vele verschillende manieren worden beschreven. In het onderwijs is het gebruikelijk om de leerstof te beschrijven en te ordenen vanuit 'kennis' en 'vaardigheden'. Vanuit de consultatiefases en vanuit de literatuur zijn ook vele andere vormen van beschrijven en ordenen naar voren gekomen zoals (onder andere): 'big ideas', 'bestaansverhelderende vragen', 'crosscutting concepts', 'thema's', 'rollen' of 'contexten'. Voor het ontwikkelteam staat voorop dat de kern van het leergebied voor iedere school en ieder onderwijsconcept herkenbaar moet zijn. Er is dan ook gekozen voor een kader dat recht doet aan de diversiteit van het Nederlandse onderwijs.

Gemeenschappelijk ontwikkelkader Mens & Maatschappij en Mens & Natuur

De ontwikkelteams Mens & Maatschappij en Mens & Natuur hebben besloten om een gemeenschappelijk ontwikkelkader te ontwerpen:

- Er zijn veel overeenkomsten tussen deze leergebieden: beide leergebieden bestaan uit meerdere schoolvakken. Daarnaast zijn er veel overeenkomsten in de aard van de vakken: leerlingen leren de wereld om hen heen te beschrijven en te verklaren.
- Een gemeenschappelijk kader zorgt ervoor dat grote opdrachten binnen de twee leergebieden op vergelijkbare manier kunnen worden gelezen en worden uitgewerkt. Dat biedt de mogelijkheid om grote opdrachten in een later stadium in samenhang uit te werken.

In het kader wordt uitgegaan van vier elementen die een plek moeten krijgen in het curriculum:

Kennis:

- **Concepten:** de (abstracte) kernbegrippen van het leergebied (en ook: principes, beginselen, theorieën, ideeën, beelden, wetten, structuren, ordeningen of systemen) die een kader vormen voor de kennisopbouw in het leergebied.
- **Contexten:** (maatschappelijke-) vraagstukken, ontwikkelingen of verschijnselen.

Vaardigheden:

- **Denkwijzen:** manieren van kijken, ordenen en/of redeneren.
- **Werkwijzen:** voor het leergebied kenmerkende handelingen en activiteiten.

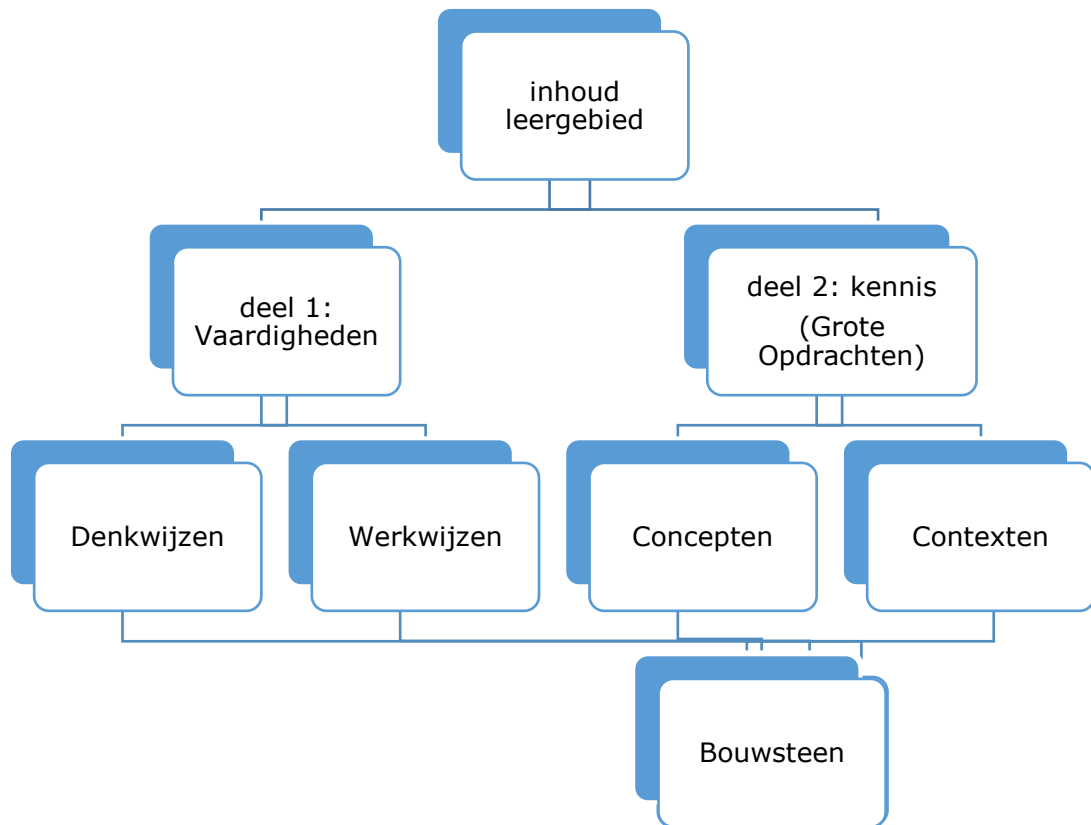
Deze indeling is geïnspireerd op bronnen als National Research Council (2012), OECD (2017) en National Council for the Social Studies (2010). Daarnaast kwamen deze elementen ook terug in gesprekken tussen ontwikkelteamleden en stakeholders.

De hierboven genoemde vier elementen kunnen de suggestie wekken dat het hier gaat om leerstofelementen die onafhankelijk van elkaar kunnen worden aangeleerd. Niets is minder waar. De bovenstaande elementen komen in het onderwijs altijd in samenhang aan bod. Bij het denken over de inhoud van het curriculum is het toch van waarde om deze vier apart uit te werken.

De vier elementen worden in het ontwikkelkader nader beschreven:

- **Deel 1** gaat over vaardigheden met daarin een onderverdeling naar denkwijzen en werkwijzen.
- **Deel 2** gaat over kennis met daarin een onderverdeling naar concepten en contexten.

In de volgende fase van Curriculum.nu, bij het maken van de bouwstenen die de basis van de nieuwe doelen zullen gaan vormen, worden de concepten, contexten, denkwijzen en handelen verder geconcretiseerd. In de bouwstenen worden de vaardigheden uit deel 1 verbonden met de kennis uit deel 2.

Deze figuur laat zien hoe in de bouwstenen zowel de vaardigheden als de kennis terugkomen.

Deel 1 – Vaardigheden (denkwijzen en werkwijzen)

Vaardigheden en kennis verhouden zich als werkwoorden tot zelfstandige naamwoorden; samen vormen ze de taal van het leergebied. Vaardigheden en kennis kunnen op vele manieren worden gecombineerd, maar het beschrijven van iedere mogelijke combinatie van kennis en vaardigheden zorgt voor overladenheid.

Binnen Curriculum.nu worden vaardigheden op verschillende niveaus gedefinieerd: brede of generieke vaardigheden (voor alle leergebieden), vaardigheden binnen het leergebied (voor het hele leergebied Mens en Maatschappij) en vakvaardigheden. De vakvaardigheden worden beschreven in de bouwsteenfase.

Brede vaardigheden

Binnen ieder leergebied is gekeken hoe leerlingen zich kunnen ontwikkelen in brede (of generieke) vaardigheden:

Denkwijzen en handelen

- Creatief denken en (praktisch) handelen.
- Probleemoplossend denken en (praktisch) handelen.
- Kritisch denken.

Manieren van jezelf kennen

- Ondernemend denken en handelen.
- Oriëntatie op jezelf, je studie en je loopbaan.
- Zelfregulering.

Manieren van omgaan met anderen

- Sociale en culturele vaardigheden.
- Samenwerken.
- Communiceren.

Deze brede vaardigheden laten zien hoe binnen verschillende leergebieden aan gelijksoortige vaardigheden wordt gewerkt. De brede vaardigheden zijn echter niet specifiek genoeg om te beschrijven wat leerlingen moeten kunnen bij Mens en Maatschappij. Voor dit leergebied is daarom ook een nadere uitwerking gemaakt van de brede vaardigheden.

Vaardigheden binnen het leergebied

Binnen het deel 'vaardigheden' van het leergebied Mens en Maatschappij onderscheiden we:

- a) Denkwijzen: manieren van kijken, ordenen en/of redeneren die binnen het leergebied worden gehanteerd.
- b) Werkwijzen: voor het leergebied kenmerkende handelingen en activiteiten.

Denkwijzen en werkwijzen zijn niet heel scherp te begrenzen; het maakt duidelijk dat vaardigheden betrekking hebben op zowel het denken als het handelen.

Denkwijzen

De denkwijzen binnen het leergebied Mens en Maatschappij helpen leerlingen om maatschappelijke verschijnselen en menselijk handelen in het verleden en in het heden en mogelijk gewenst handelen in de toekomst te bestuderen en onderzoeken. Leerlingen zijn met behulp van denkwijzen in staat om (soms complexe) maatschappelijke problemen, verschijnselen en situaties te analyseren om tot een beter begrip van deze problemen en verschijnselen te komen.

Een denkwijze:

- wordt gehanteerd bij het bestuderen van de samenleving in verleden en heden;
- levert een bijdrage aan een gemeenschappelijke 'Mens en Maatschappij-taal' en bevordert daarmee de samenhang;
- kan op elk onderwijsniveau worden geoperationaliseerd;
- brengt orde en structuur aan binnen het leergebied waarin veel verschillende onderwerpen aan de orde kunnen komen.

Binnen het leergebied Mens & Maatschappij komen de volgende denkwijzen aan de orde:

Denken vanuit tijd, plaats en schaalniveau

Maatschappelijke verschijnselen en ontwikkelingen doen zich altijd voor in een ruimte en in de tijd. Om ze te begrijpen, moeten leerlingen die verschijnselen en ontwikkelingen kunnen contextualiseren, dat wil zeggen, moeten zij ze in en vanuit een bepaalde historische, geografische en/of maatschappelijke context (leren) zien.

Denken in oorzaken en gevolgen

Verschijnselen, ontwikkelingen, problemen en vraagstukken hebben veelal meerdere oorzaken en kunnen meerdere gevolgen of effecten hebben. Binnen het leergebied Mens en Maatschappij gaat het zelden om eenduidige of noodzakelijke verbanden ('als dit, dan altijd dat'). Ook toeval, omstandigheden en de motieven van individuen spelen een rol en hebben bedoelde en onbedoelde gevolgen. Wanneer we onderscheid maken in een korte- en een lange termijn, komen andere oorzaken en gevolgen in beeld.

Denken in overeenkomsten en verschillen

Gebieden verschillen en tijden verschillen. Toch zien we ook overeenkomsten in de manier waarop mensen, bestuur, economie of zingeving organiseren of organiseerden. Er zijn ook kleine en grote verschillen tussen toen en nu en hier en daar. Het is belangrijk om verschillen te zien en te begrijpen waarom of waardoor ze er zijn. Kennis van en inzicht in overeenkomsten en verschillen scherpt de blik en relativeert het belang van de eigen ervaring in het nu en het hier.

Denken vanuit meerdere perspectieven

Door verschijnselen, ontwikkelingen en/of vraagstukken vanuit meerdere perspectieven (sociale-, culturele- politieke-, economische-, historische- en geografische-; en in voorkomende gevallen ook religieuze en ethische) te bekijken, leer je deze beter te begrijpen en wordt ook duidelijk hoe complex en veelzijdig de werkelijkheid kan zijn.

Denken vanuit anderen

Individuele en groepsverschillen in hoe zij verschijnselen, ontwikkelingen, situaties en/of vraagstukken bekijken en beoordelen. De verschillen kunnen voortkomen uit levensbeschouwelijke overtuiging, culturele achtergrond, politieke- of persoonlijke opvattingen. Het oordeel van mensen hangt ook samen met de historische context waarin of de geografische plaats waar zij zich bevinden (standplaatsgebondenheid). Wanneer je probeert te begrijpen hoe 'de ander' kijkt en denkt, krijg je een completer en veelzijdiger beeld van de werkelijkheid.

Denken in keuzes en beperkingen (actoren & structuren)

Mensen doen dingen, of willen die graag doen. Wat ze willen en hoe ze dat doen wordt medebepaald door de maatschappij waarin ze leven. Denken over de rol die maatschappelijke structuren en actoren hebben op onze keuzes, kunnen helpen bij het doorgronden van de samenleving.

Denken in relaties en interacties

Mensen gaan relaties met elkaar aan, op (heel) kleine en op (heel) grote schaal, soms meer, soms minder intensief. Mensen staan ook in relatie tot de omgeving (veranderen en gebruiken die omgeving). De manieren waarop mensen al deze relaties vorm (kunnen) geven bepalen voor een deel de cultuur en de structuur van een samenleving.

Denken in consequenties en verantwoordelijkheden

Keuzes die we maken, hebben consequenties voor onszelf en voor anderen. Ook al is het niet altijd duidelijk wat die consequenties zijn, ieder mens heeft de verantwoordelijkheid om na te denken over wat het effect kan zijn van zijn handelen. Het gaat hierbij ook over ethische dilemma's.

Werkwijzen

De werkwijzen binnen het leergebied Mens en Maatschappij gaan over de handelingen die leerlingen leren om kennis en inzicht te verwerven en handelingen die zij leren om een oordeel te kunnen vormen. In hun schoolloopbaan leren leerlingen de werkwijzen steeds weer te verfijnen en verdiepen.

Voor het gehele leergebied Mens & Maatschappij onderscheiden we vier belangrijke werkwijzen. Hoewel we ze hier apart noemen, is het van belang dat deze werkwijzen in samenhang worden geoefend.

Informatie verwerven en verwerken

(Kritisch) kunnen omgaan met informatie uit verschillende typen (hedendaagse en historische) tekst- en beeldbronnen, (digitale) kaarten, tabellen en grafieken.

- De informatievraag formuleren en de informatiebehoefte vaststellen;
- Door middel van een adequate zoekstrategie bepalen welke bronnen nodig zijn en waar die beschikbaar zijn;
- Geschikte informatie selecteren en verwerven uit de zoekresultaten;
- De gevonden informatie interpreteren en verwerken (bijvoorbeeld in teksten, kaarten, tabellen en grafieken) tot antwoorden op de informatievraag of door conclusies te trekken;
- De gevonden informatie presenteren, rekening houdend met de doelgroep;
- De gevonden informatie en het zoekproces evalueren en suggesties doen voor verbetering.

Onderzoeken

Om de wereld te kunnen begrijpen is het belangrijk dat leerlingen onderzoeken kunnen uitvoeren. Leerlingen leren informatie/data te analyseren en te verwerken.

- Een onderzoeksvraag/hypothese formuleren;
- Een (eenvoudig) onderzoeksplan maken;
- De benodigde data, informatie of (historische) bronnen (zoals: enquêtes, observaties, veldwerk of experimenten) verwerven en selecteren;
- De informatie of data analyseren en verwerken en een beredeneerd antwoord geven op de onderzoeksvraag of een conclusie trekken over de hypothese;
- De onderzoeksresultaten presenteren;
- De onderzoeksopzet, uitvoering en uitkomst evalueren.

Redeneren en argumenteren

Om tot geldige conclusies of aannemelijke oordelen te komen over verschijnselen, ontwikkelingen of vraagstukken hebben leerlingen algemene redeneer- en argumentatievaardigheden nodig.

- Het onderwerp verhelderen;
- Verbanden leggen en ordenen;

- Op een systematische manier belangen, waarden, motieven en standpunten wegen;
- Zich een eigen onderbouwd oordeel en/of mening vormen en deze verwoorden;
- Het beargumenteerd innemen van verschillende posities;
- Drogredenen en vooronderstellingen signaleren;
- Logisch structureren en definiëren;
- Een onderbouwd oordeel uitspreken over de oordelen en/of meningen van anderen.

Waarderen en (be)oordelen

Om tot een beargumenteerd oordeel te komen is het van belang dat leerlingen leren hoe zij de betrouwbaarheid van informatie kunnen beoordelen en dat zij daarbij rekening houden met doelen, belangen en opvattingen van de auteurs of verspreiders.

- Op basis van vakkennis en/of vakgerelateerde criteria informatie, redeneringen of onderzoeksresultaten waarderen en er een (objectief) oordeel over geven;
- Op basis van eigen waarden en/of belangen standpunten, maatschappelijke verschijnselen of ontwikkelingen waarderen en er een (subjectief) oordeel over geven;
- Expliciet maken welke criteria, kennis, waarden en/of belangen een rol spelen bij het waarderen en oordelen;
- Onderzoeken van vooronderstellingen;
- Het geheel van waarnemingen, bewijzen, theorieën, data enz. wegen op basis van onderbouwing en betrouwbaarheid;
- Omgaan met onzekerheden (meewegen van hetgeen je niet weet).

Relatie tussen brede vaardigheden en vakoverstijgende vaardigheden

Brede vaardigheden	Vaardigheden binnen het leergebied Mens en Maatschappij
<p>Denkwijzen en handelen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Creatief denken en (praktisch) handelen • Probleemoplossend denken en (praktisch) handelen • Kritisch denken <p>Manieren van jezelf kennen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ondernemend denken en handelen • Oriëntatie op jezelf, je studie en je loopbaan • Zelfregulering <p>Manieren van omgaan met anderen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sociale en culturele vaardigheden. • Samenwerken • Communiceren 	<p>Denkwijzen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Denken vanuit tijd, plaats en schaalniveau • Denken in oorzaken en gevolgen • Denken in overeenkomsten en verschillen • Denken vanuit meerdere perspectieven • Denken vanuit anderen • Denken in keuzes en beperkingen • Denken in relaties en interacties • Denken in consequenties en verantwoordelijkheden <p>Werkwijzen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Informatie verwerven en verwerken • Onderzoeken • Redeneren en argumenteren • Waarderen en (be)oordelen

Deel 2 – Kennis (concepten en contexten)

Dit deel beschrijft de belangrijkste onderwerpen binnen het leergebied Mens en Maatschappij. Binnen Curriculum.nu worden deze belangrijkste onderwerpen (de) 'grote opdrachten' (van het leergebied) genoemd.

De grote opdrachten vormen samen de basis voor leerlingen om de complexe en steeds veranderende wereld om hen heen te (leren) kennen en te begrijpen. Vanuit deze kennis leren leerlingen zich een mening te vormen en keuzes te maken. Ze leren ook hoe mensen in andere tijden en andere plaatsen tot andere meningen en keuzes komen of kwamen.

De inhouden van iedere grote opdracht zijn voor het hele leergebied (en daarmee ook voor alle schoolvakken) bruikbaar en relevant. De grote opdrachten zijn gemaakt voor leerlingen op alle onderwijsniveaus in het primair en voortgezet onderwijs.

Kennis binnen het leergebied

Het kennisdeel van het leergebied Mens en Maatschappij beschrijft:

- a) **Concepten:** de (abstracte) kernbegrippen van het leergebied (en ook: principes, beginselen, theorieën, ideeën, beelden, wetten, structuren, ordeningen of systemen) die een kader vormen voor de kennisopbouw in het leergebied.
- b) **Contexten:** (maatschappelijke) vraagstukken, ontwikkelingen of verschijnselen.

Concepten en contexten zijn op het abstractieniveau van de grote opdrachten niet heel scherp te begrenzen. Toch is het onderscheid relevant omdat het duidelijk maakt dat er binnen het leergebied zowel aandacht is voor algemene, conceptuele, kennis als kennis over situaties (vraagstukken, ontwikkelingen of verschijnselen).

Concepten

'Concepten' is een verzamelnaam voor kennis die leerlingen nodig hebben om uiteenlopende situaties te kunnen beschrijven en duiden. Concepten bestaan uit taal (begrippen) maar ook uit ordeningen (chronologie of wereldbeeld), ideeën of theorieën.

De concepten binnen Mens en Maatschappij zijn, anders dan bijvoorbeeld die binnen het leergebied Mens en Natuur, niet altijd eenduidig. Hoe we situaties beoordelen hangt af van de plaats waar en de tijd waarin deze zich afspelen. De kennis over tijd en ruimte en de ordening hiervan zijn daarmee belangrijke elementen binnen de grote opdrachten.

Verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken kunnen ook beschreven en beoordeeld worden vanuit verschillende aspecten:

- economische aspecten: de wijze waarop mensen in hun behoeften voorzien
- sociale aspecten: de wijze waarop mensen samenleven en zich tot elkaar verhouden
- persoonlijke aspecten: de wijze waarop mensen zichzelf zien en ontwikkelen
- culturele en filosofische aspecten: de wijze waarop mensen zin geven aan hun bestaan
- politieke aspecten: de wijze waarop (op verschillende niveaus) de macht is verdeeld en het bestuur is geregeld

Ieder aspect levert nieuwe informatie op. Door die informatie te combineren, krijgen leerlingen inzicht in de complexiteit van de maatschappij. Deze verschillende aspecten zijn ook belangrijke elementen van de grote opdrachten.

Contexten

De contexten zijn situaties waarin leerlingen kennis moeten kunnen toepassen zoals bij (maatschappelijke-)vraagstukken, ontwikkelingen en verschijnselen. De vraagstukken (enz.) dragen op zichzelf ook weer bij aan de kennisontwikkeling van leerlingen.

Het ontwikkelteam laat de keuze voor contexten zo veel mogelijk over aan de scholen en aan de leraren. Zij kiezen de situaties of de voorbeelden waarin de leerlingen kennis opdoen.

Het ontwikkelteam vindt echter dat sommige contexten wel een plek in het nationale curriculum moeten gaan krijgen:

- belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen/vraagstukken zoals globalisering, duurzame ontwikkeling en technologisering
- contexten zoals actualiteit, beroepsoriëntatie, ontmoetingen/bezoeken, de eigen omgeving en erfgoed (materieel & immaterieel)

GROTE OPDRACHTEN

Toelichting bij de keuze voor grote opdrachten (GO)

De grote opdrachten zijn op basis van de consultatieronde onderverdeeld in drie verschillende typen:

- Grote opdrachten die de inhoudelijke kennis specificeren die leerlingen nodig hebben om zich te oriënteren in tijd en ruimte.*
 Het gaat hier om een referentiekader van tijd en ruimte. Deze referentiekaders maken het mogelijk om de verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken uit de overige grote opdrachten in een geografische en historische context te plaatsen.
- Grote opdrachten die de inhoudelijke kennis specificeren die leerlingen nodig hebben om verschillende aspecten van samenlevingen in het verleden, heden en in de toekomst te begrijpen.*
 Deze grote opdrachten krijgen nadrukkelijk vanuit meerdere vakdisciplines invulling (bij geschiedenis kan dit bijvoorbeeld in de vorm van diachrone thema's).
- Grote opdrachten die gaan over belangrijke maatschappelijke vraagstukken.*

Het ruimtelijk en chronologisch referentiekader		GO 01	Plaats en ruimte
		GO 02	Tijd en chronologie
Aspecten van de samenleving	economische-	GO 03	Welvaart, schaarste en verdeling
	sociale- en persoonlijke	GO 04	Welzijn
	culturele- en filosofische-	GO 05	Waarden, idealen en rechtvaardigheid
		GO 06	Identiteit, mensbeeld en cultuur
	politieke-	GO 07	Macht, gezag en bestuur
		GO 08	Conflict en samenwerking
Maatschappelijke vraagstukken		GO 09	Globalisering
		GO 10	Duurzame ontwikkeling
		GO 11	Technologie

Leeswijzer bij de beschrijvingen van de grote opdrachten

Iedere grote opdracht wordt beschreven volgens een vast stramien;

- eerst wordt geschetst wat de relevantie van de grote opdracht is;
- vervolgens wordt de inhoud van de grote opdracht beschreven vanuit drie invalshoeken:
 - de vragen die binnen de samenleving spelen rondom het thema van de grote opdracht;
 - de kennis (in zeer algemene termen) die leerlingen binnen het leergebied verwerven;
 - de waarde die deze grote opdracht heeft voor de persoonlijke uitdagingen, vragen en dilemma's die leerlingen (kunnen) hebben.

Samenhang met grote opdrachten van andere leergebieden

De (concept)visie op het leergebied Mens & Maatschappij (deze vindt u op <https://curriculum.nu/mens-maatschappij/>) brengt ook de samenhang met andere leergebieden expliciet in beeld. Als leergebieden (en hun grote opdrachten) elkaar aanvullen en versterken ontstaat samenhang. Een gemeenschappelijke taal (begrippenkader) en gemeenschappelijk kader voor de grote opdrachten helpt daarbij.

Het begrippenkader en format voor de selectie van grote opdrachten is afgestemd met het leergebied Mens & Natuur (M&N). Voor beide leergebieden gelden ook een aantal gemeenschappelijke concepten en contexten (zie de grote opdrachten hieronder) en een aantal dezelfde, of op zijn minst vergelijkbare, vaardigheden en denkwijzen. Door deze concreet te benoemen is geprobeerd een (eerste) antwoord te geven op de vraag naar een meer universeel begrippenkader. De samenhang met M&N is hoe dan ook van belang; in het primair onderwijs is hier in de vorm van het bredere leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld al veel ervaring mee.

De grote opdrachten die betrekking hebben op een aantal mondiale thema's en ontwikkelingen verdienen extra vermelding: het betreft globalisering, duurzame ontwikkeling en technologie. Bij deze grote opdrachten wordt nog een gemeenschappelijk kader ontwikkeld die voor alle leergebieden gaat gelden.

Verder krijgen de grote opdrachten en de invulling daarvan in bouwstenen van het leergebied Burgerschap voor een belangrijk deel hun plek in het leergebied M&M. Dat geldt ook voor het leergebied Digitale geletterdheid. Ook dat vraagt nog om afstemming en uitwerking.

Het leergebied Engels/ moderne vreemde talen heeft haar grote opdrachten geordend rondom drie perspectieven. Twee ervan verhouden zich onmiskenbaar tot het leergebied M&M: talen in communicatief perspectief (M&M: met talen kun je de wereld leren kennen en het gesprek aangaan met mensen met een andere cultuur (GO6) en globalisering (GO9)) en talen in intercultureel perspectief (M&M: Identiteit, mensbeeld en cultuur (G6)).

Grote opdracht 1 - Plaats en ruimte

Relevantie

De plaats waar verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken zich afspelen, is van belang. Iedere plaats is anders: de wereld is een groot mozaïek van verschillende gebieden met unieke eigenschappen en kenmerken. Een geografisch referentiekader ondersteunt een wereldbeeld waarin kennis over gebieden en kennis over de samenhang tussen gebieden samengaan. Zo ontstaat een beeld van de wereld met unieke kenmerken en ruimtelijke patronen.

Inhoud

De samenleving vraagt om geïnformeerde burgers die kennis hebben over mensen en gebieden, ver weg en dichtbij. Door vraagstukken in hun ruimtelijke context te plaatsen, zijn leerlingen beter in staat om de specifieke omstandigheden mee te laten wegen in hun keuzes.

Het leergebied M&M vormt en vergroot het wereldbeeld van leerlingen, het geeft een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland, Europa en de wereld. Het leergebied laat zien hoe mensen de ruimte ordenen, onder invloed van en in wisselwerking met natuurlijke en sociale omstandigheden. En hoe gebieden met elkaar verbonden zijn.

Door leerlingen kennis te laten maken met verschillende gebieden leren zij zichzelf beter plaatsen in de complexe wereld en kunnen die beter begrijpen. Daarmee kennen ze ook waarde toe aan 'hun' plek op de wereld en krijgen ze bagage om zich betrokken en verantwoordelijk te voelen voor de wereld om hen heen. Dichtbij in de eigen omgeving en veraf als het gaat over de grotere (mondiale) vraagstukken.

Grote opdracht 2: Tijd en chronologie

Relevantie

Gebeurtenissen, ontwikkelingen, verschijnselen en personen zijn verbonden met de tijd. Het ontwikkelen van tijdsbesef en het aanleren van een chronologisch referentiekader zijn noodzakelijk voor historisch denken en redeneren en historisch besef. Ook is een chronologisch referentiekader nodig om vraagstukken te doorgronden, vergelijkingen te kunnen maken tussen heden en verleden en een visie op de toekomst te ontwikkelen.

Inhoud

De samenleving vraagt om geïnformeerde, betrokken burgers die inzicht hebben in de handelingen en motieven van mensen binnen een specifieke plaats en tijd. Leerlingen leven zich in, in personen en situaties uit het verleden en leren zich zo te verplaatsen in ervaringen en verhalen van anderen. Een chronologisch referentiekader helpt leerlingen om de wording van onze samenleving, haar instituties en tradities, beter te begrijpen

Het leergebied M&M biedt leerlingen een chronologisch referentiekader van de regionale-, Nederlandse, Europese- en de Wereldgeschiedenis. Het levert betekenisvolle kennis op over indelingen van tijd in perioden en tijdvakken, kenmerkende aspecten/oriëntatie kennis, kantelpunten en (regionale) canonvensters.

Leerlingen ontwikkelen kennis over gebeurtenissen, ontwikkelingen, personen, verschijnselen en ontwikkelingen die binnen het referentiekader hun betekenis krijgen. Leerlingen leren daarbinnen voorbeelden van zowel continuïteit als verandering.

Oriëntatiekennis leert leerlingen zichzelf en de wereld te begrijpen. Wat zijn de verhalen over ons verleden? Hoe verhouden die verhalen zich tot elkaar? Een chronologisch referentiekader is nodig voor oriëntatie op het heden en biedt handvatten voor het beantwoorden van bestaansverhelderende vragen en het handelen met betrekking tot de toekomst.

Grote opdracht 3 - Welvaart, schaarste en verdeling

Relevantie

Ieder mens, iedere organisatie heeft doelen en wensen. Voortdurend worden keuzes gemaakt bij de verdeling van (schaarse) aandacht, geld en tijd om deze te bereiken. Keuzes hebben invloed op onze welvaart en die van anderen.

Inhoud

In de samenleving moeten voortdurend keuzes worden gemaakt op het gebied van productie, consumptie en verdeling. Die keuzes hebben gevolgen voor de fysieke- en sociale omgeving van mensen dichtbij en veraf. Keuzeprocessen zijn tijd-, plaats- en cultuurafhankelijk en bij keuzeprocessen speelt beïnvloeding een belangrijke rol. Daarnaast is het ingewikkeld om de consequenties van keuzes te overzien, bijvoorbeeld bij maatschappelijke vraagstukken als klimaatverandering en welvaartsverdeling.

Binnen het leergebied M&M leren leerlingen hoe mensen vanuit verschillende rollen (bijvoorbeeld klasgenoot, consument, burger of producent) tot verschillende keuzes kunnen komen. Op welke manier komen keuzes tot stand en waar worden keuzes door beïnvloed? De leerlingen leren ook hoe mensen en samenlevingen omgaan met schaarste en verdelingsvraagstukken en ze leren over de rol die instituties (zoals overheden, bedrijven en banken) hierin hebben.

De leerling krijgt in de loop van zijn leven steeds meer verantwoordelijkheid bij het maken van keuzes. Of het nu gaat over financiën en inkomensvoorziening (financiële zelfredzaamheid), beroepsoriëntatie of maatschappelijke en politieke keuzes. Het onderwijs ondersteunt leerlingen bij het maken van afwegingen en bij het doorzien van consequenties van keuzes.

Grote opdracht 4 - Welzijn

Relevantie

Mensen zijn sociale wezens. We zorgen voor elkaar en verwachten ook zorg van elkaar. De afspraken die we, in onze eigen sociale omgeving en in de maatschappij, hierover maken, beïnvloeden ons eigen welbevinden en dat van anderen. We meten ons maatschappelijk en individueel welzijn af aan indicatoren als veiligheid, (mentale) gezondheid en geluk.

Inhoud

In de samenleving maken we op allerlei niveaus keuzes die ons welbevinden en dat van anderen beïnvloeden. Op groepsniveau investeren we in sociale veiligheid, op maatschappelijk niveau gaat het om bijvoorbeeld verkeersveiligheid en de verzorgingsstaat.

Binnen het leergebied M&M leren leerlingen over het welzijn van de samenleving als geheel en hoe we onze zorg voor anderen hebben georganiseerd. Daarnaast leren leerlingen over de elementen die het welzijn en (psychisch) welbevinden van individuen beïnvloeden zoals (sociale) omstandigheden of persoonlijke eigenschappen. Kennis over het brein en over de wijze waarop je persoonlijkheid zich vormt draagt bij aan het inzicht in de psychologische ontwikkeling van de mens.

Kennis over gedrag en sociale processen maakt de leerling bewust van wat er in groepen en in de maatschappij gebeurt en wat zijn aandeel hierin is. Het onderwijs ondersteunt leerlingen ook bij het ontwikkelen van hun persoonlijk welzijn; via (zelf-)kennis over de persoonlijke ontwikkeling (zoals zelfredzaamheid, zelfdiscipline, zelfregulering, mentale veerkracht en omgaan met stress) en sociale ontwikkeling (zoals verbondenheid en samenwerking).

Grote opdracht 5 - Waarden, idealen en rechtvaardigheid

Relevantie

De waarden die mensen hebben bepalen hun idealen en hun beeld van rechtvaardige verdeling van welvaart en welzijn. Zij zijn herkenbaar in wetten en regels, maar ook in gebruiken en gewoontes, in religies, ideologieën en politieke stromingen.

Inhoud

De diverse waarden en idealen over een rechtvaardige verdeling van welvaart, macht, zorg en onderwijs zijn niet altijd te verenigen. De samenleving vraagt om burgers die beseffen dat er altijd spanningen zijn tussen wat mensen nastreven en wat mogelijk is.

Binnen het leergebied M&M (h)erkennen leerlingen de diverse waarden en idealen om zo hun eigen beeld van rechtvaardigheid te ontwikkelen. Ze leren over levensbeschouwelijke-, ethische- en politieke tradities en stromingen.

Om met mensen met andere waarden en idealen samen te kunnen leven is het belangrijk dat de leerling andermans waarden en idealen op waarde kan schatten en op basis van eigen waarden om kan gaan met ethische dilemma's. Door deze bij zichzelf te verkennen en te onderzoeken (op morele vooronderstellingen, op religieuze en/of politieke oorsprong en op praktische haalbaarheid) kan hij zijn eigen positie ten opzichte van de voor hem ideale samenleving bepalen.

Grote opdracht 6 - Identiteit, mensbeeld en cultuur

Relevantie

Mensen maken deel uit van meerdere groepen. Iedere groep heeft zijn eigen cultuur en zijn eigen mensbeeld; zijn voorstelling bij wat het betekent om mens te zijn. We maken ons de cultuur van deze groepen eigen en we geven ook (mede) vorm aan die culturen. Onze persoonlijke identiteit is daarmee verweven met de culturen en mensbeelden van de groepen waarvan we deel uitmaken maar komt ook voort uit persoonlijke eigenschappen.

Inhoud

In de maatschappij werken mensen in groepen en/of culturen samen maar die kunnen onderling ook botsen. Leerlingen komen door onder meer media en/of migratie steeds meer in aanraking met andere culturen, achtergronden en levensbeschouwingen. Daarnaast is er sprake van een toenemende individualisering in de samenleving. Hoe kunnen leerlingen als individu en binnen groepen met elkaar samenwerken en samenleven?

Het leergebied M&M biedt leerlingen kennis over identiteit, diversiteit, culturen, mensbeelden en levensbeschouwelijke stromingen; en over taal en erfgoed als cultuurdragers. Leerlingen krijgen inzicht in het proces van de voortdurende ontwikkeling van hun persoonlijke identiteit en die van culturen. Ook sociale en culturele vaardigheden ontwikkelen hoort hierbij.

Het is belangrijk voor een leerling om te weten wie hij is, wie hij wil zijn, welke keuzes hij kan maken en hoe hij zichzelf kan ontwikkelen. Om zo een persoonlijke keuze te kunnen maken tot welke groep hij behoort en wil behoren en te ontdekken hoe hij zich tot anderen verhoudt.

Grote opdracht 7 - Macht, gezag en bestuur

Relevantie

Macht gaat over de invloed van personen, bedrijven, media, instanties en overheid op anderen. Dit kan bijvoorbeeld door machtsbronnen in te zetten als wetten, kennis, functie, overtuigingskracht, geld en geweld.

Inhoud

Zolang mensen in een samenleving macht als legitiem beschouwen is er sprake van gezag en staan zij toe dat zij beïnvloed worden. Maar hoe bepalen we hoe de (politieke en bestuurlijke) macht is geregeld? Zonder legitimiteit kan macht overgaan in het uithollen van de vrijheid. Burgers moeten door wetgeving en rechten beschermd worden tegen machtsmisbruik door andere burgers, bedrijven of de overheid.

Binnen het leergebied M&M leren leerlingen hoe de machtsverhoudingen tussen burgers, bedrijven en staat is georganiseerd, hoe het bestuur in ons land en in andere landen is geregeld (inclusief de ontstaansgeschiedenis ervan) en hoe zij invloed kunnen uitoefenen op bestuur en besluitvorming; van leerlingenparticipatie op school tot aan landelijke of Europese verkiezingen.

In het persoonlijke leven van de leerling heeft hij ook te maken met macht en machtsverhoudingen. Wat mogen de overheid en bedrijven van je weten? Hoe beïnvloeden de media je keuzes? Bewustzijn van de manieren waarop je beïnvloed wordt, kan bijdragen aan het maken van weloverwogen keuzes en het volwaardig en actief functioneren binnen de democratische rechtsstaat.

Grote opdracht 8 - Conflict en samenwerking

Relevantie

Om doelen te bereiken werken mensen vaak samen. In de klas, in de economie, in de maatschappij en in de politiek hebben mensen en groepen elkaar nodig om hun doelen te halen. Wanneer deze doelen te ver uit elkaar liggen, kunnen er spanningen of zelfs conflicten ontstaan.

Inhoud

Om in een samenleving je idealen vorm te geven is het belangrijk om te leren samenwerken. Door een gezamenlijk resultaat met elkaar af te stemmen kunnen groepen hun doelen proberen te verwezenlijken. Voor de samenleving is het van belang dat er ruimte is voor verschillende opvattingen en dat tegelijkertijd wordt voorkomen dat polarisatie zorgt voor tweespalt in de politiek, media of in de economie.

Binnen het leergebied M&M leren leerlingen op welke verschillende manieren doelen en belangen leiden tot samenwerking dan wel conflicten. Zij krijgen kennis van de verschillende vormen van samenwerking en conflicten, zowel in hun persoonlijke dagelijkse leven als op het niveau van bedrijven en landen. Ook leren zij over samenwerkingsverbanden en conflicten (in het verleden en heden en op verschillende schaal) en welke gevolgen deze hadden of (kunnen) hebben.

Wanneer een leerling zich kan verplaatsen in de motieven van mensen om samen te werken of in conflict te gaan, kan hij oefenen om hierbinnen zelf één of meerdere afgewogen posities in te nemen (zonder daar direct de consequenties van te hoeven ervaren). Dit helpt hem bij het maken van keuzes voor zijn persoonlijke en maatschappelijke leven.

Grote opdracht 9 - Globalisering

Relevantie

Onze levens zijn steeds meer vervlochten met de levens van andere mensen. In het verre verleden verplaatsten mensen, goederen en ideeën zich al over zeer grote afstanden, maar de globalisering zoals die nu plaatsvindt is van een andere orde. Er is sprake van een proces van wereldwijde economisch, politieke en culturele integratie. Dat leidt enerzijds tot afhankelijkheid en samenwerking op mondiale schaal, maar zorgt ook voor een sterkere identificering met onze eigen lokale omgeving.

Inhoud

Samenlevingen zijn steeds meer afhankelijk van elkaar geworden. Internationale handel, migratiestromen en culturele uitwisseling hebben grote invloed op maatschappijen. Samenlevingen en individuen moeten op zoek gaan naar manieren om zich te verhouden tot deze ontwikkelingen.

Binnen het leergebied M&M leren leerlingen hoe maatschappijen (internationaal) verbonden zijn met andere maatschappijen en hoe de verbondenheid steeds (sterk) aan verandering onderhevig is. Leerlingen leren over de wereldgeschiedenis en over relaties en interacties op verschillende schaalniveaus evenals over (internationale) politieke samenwerking en handelsrelaties.

Voor de leerling is het belangrijk om te leren hoe hij zich verhoudt tot 'het andere en het vreemde' en welke waarde het 'eigene' daarbij heeft. Hoe moet hij omgaan met (mondiale) ontwikkelingen die zo groot zijn dat niemand er richting aan kan geven? Het roept ook op tot persoonlijke afwegingen en stellingname (bijvoorbeeld: moeten of kunnen we samenwerken met landen die hele andere waarden en normen hebben?).

Grote opdracht 10 - Duurzame ontwikkeling

Relevantie

Hoe toekomstige generaties samenleven en in hoeverre de aarde in de toekomst nog leefbaar is, is afhankelijk van huidige keuzes. Deze keuzes hebben gevolgen voor bijvoorbeeld de natuur, de bevolking, het welzijn en de welvaart.

Inhoud

In de huidige samenleving worstelen individuen, bedrijven en organisaties met de gevolgen van hun keuzes voor nu en later. Mensen, bedrijven, organisaties en de overheid moeten zich voortdurend ontwikkelen om zich aan de veranderende omstandigheden aan te passen. Dit is een permanente uitdaging voor de samenleving.

Het leergebied M&M leert leerlingen hoe keuzes van individuen en samenlevingen nu van invloed zijn op het klimaat, voedsel, grondstoffen, biodiversiteit en verdeling van de welvaart in de toekomst. Ze leren ook over de mogelijkheden en dilemma's die er zijn als individuen of maatschappijen willen veranderen. Daarbij is ook kennis nodig over hoe men in het verleden omging met vergelijkbare vraagstukken.

De leerling leert na te denken over zijn eigen (al dan niet duurzame) handelen en welke consequenties dat heeft, zowel hier en elders, nu en in de toekomst. Hij leert om te gaan met de dilemma's die voortkomen uit het streven naar een duurzame toekomst.

Grote opdracht 11 - Technologie

Relevantie

Technologie wordt door de mens bedacht en is onlosmakelijk verbonden aan de ontwikkeling van de mens en de verandering van de samenleving. Het is meer en meer de vraag of de mens of de techniek centraal staat.

Inhoud

Veel vraagstukken in de samenleving hangen samen met de inzet van technologie. Werk wordt geautomatiseerd en we zijn in staat om transport en communicatie steeds sneller te laten verlopen. Technologie speelt een grote rol bij veiligheidsvraagstukken (zoals defensie, terrorismebestrijding of in de bescherming tegen water). Technologie heeft ook onbedoelde gevolgen zoals ongelijkheid in digitale geletterdheid en daarmee ook gevolgen voor deelname aan de maatschappij. Het is de vraag of alles wat mogelijk is ook wenselijk is (ethische vraag).

Het leergebied M&M geeft inzicht in de betekenis die technologie heeft in het leven van mensen. Hoe technologie van invloed is op onze samenleving. Leerlingen leren hoe samenlevingen in het verleden zijn veranderd onder invloed van technologische ontwikkelingen. En hoe technologie voortkomt uit behoeften en mede wordt bepaald door (morele) waarden en doelen, zoals duurzaamheid, menswaardigheid, schoonheid of welvaart.

Met de huidige snelheid van technologische veranderingen is het belangrijk dat de leerling zich bewust is van de persoonlijke gevolgen die deze kunnen hebben. Concreet gaat het om de gevolgen voor bijvoorbeeld privacy, (digitale) manipulatie, voor studie en loopbaan en met betrekking tot financiële verleidingen. Hierin heeft ieder mens ook een persoonlijke verantwoordelijkheid te nemen en afwegingen te maken.

BIJLAGE 1: BEGRIPPENLIJST

Aspecten	<p>Facetten van de werkelijkheid.</p> <p><i>Verschijnselen, gebeurtenissen en vraagstukken kunnen worden ontrafeld door verschillende aspecten te bestuderen (zoals economische-, sociale-, politieke- of culturele aspecten). Binnen het leergebied komen de verschillende aspecten aan bod en wordt tegelijkertijd gekeken hoe deze aspecten samenhangen.</i></p>
Bouwsteen	<p>Uitwerking van de Grote Opdracht op meerdere onderwijsniveaus.</p> <p><i>Bouwstenen laten zien welke kennis en vaardigheden leerlingen nodig hebben in het licht van de visie en grote opdrachten. Iedere bouwsteen wordt uitgewerkt op drie niveaus (po-onderbouw, po-bovenbouw, vo-onderbouw. Voor vo-bovenbouw zullen adviezen worden geformuleerd.</i></p>
Concepten	<p>De (abstracte) kernbegrippen van het leergebied (en ook: principes, beginselen, theorieën, ideeën, beelden, wetten, structuren, ordeningen of systemen) die een kader vormen voor de kennisopbouw in het leergebied.</p> <p><i>Varianten: vakconcepten (kenmerkend voor een schoolvak)</i></p>
Contexten	(maatschappelijke-) vraagstukken, ontwikkelingen of verschijnselen.
Denkwijze	Manieren van kijken, ordenen en/of redeneren.
Grote Opdracht	<p>De kernen van het leergebied.</p> <p><i>De Grote Opdrachten beschrijven wat leerlingen in het leergebied leren vanuit de drie doelen van onderwijs: socialisatie, kwalificatie en persoonlijke ontwikkeling. Bij de leergebieden Mens en Maatschappij & Mens en Natuur beschrijven de Grote Opdrachten de kennis (de vaardigheden binnen het leergebied worden apart beschreven).</i></p>
Perspectieven	<p>Hier gebruikt als: bekeken vanuit een bepaalde invalshoek.</p> <p><i>De perspectieven worden gebruikt in de zin van 'benaderingswijzen' (bijvoorbeeld: kijken vanuit een 'politiek perspectief', 'economisch perspectief', 'cultureel perspectief' of 'sociaal perspectief'). 'Perspectief' kan ook worden gebruikt in de zin van 'invalshoek' van een individu of groep (in combinatie met standplaatsgebondenheid: de tijd en plaats waar vanuit iemand denkt of redeneert). In dit document wordt dan 'denken vanuit anderen' gebruikt.</i></p>

Referentiekader De kennis die het mogelijk maakt om verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken in een context te plaatsen (bij Mens en Maatschappij is dit een geografische en historische context).

Denk aan kennis van chronologie en de kennis die nodig is om je een wereldbeeld te vormen.

Samenhang Beschrijving van gemeenschappelijkheid, inzichtelijk maken hoe schoolvakken of onderwijssectoren elkaar aanvullen.

Varianten: horizontale samenhang (tussen schoolvakken of leergebieden), verticale samenhang (doorlopende leerlijnen tussen sectoren: po-vo).

Vaardigheid Denk- of werkwijzen die geoefend en toegepast kunnen worden en waar een leerling zich door oefening in kan bekwamen.

Vaardigheden en kennis verhouden zich als werkwoorden tot zelfstandige naamwoorden; samen vormen ze de taal van het leergebied.

Binnen Curriculum.nu worden vaardigheden op verschillende niveaus gedefinieerd: brede of generieke vaardigheden (voor alle leergebieden), vaardigheden binnen het leergebied (voor het hele Mens en Maatschappij leergebied) en vakvaardigheden.

Vakbegrip Of vakinhoudelijk begrip: binnen een schoolvak gebruikt begrip.

Variant: er wordt ook wel gesproken over vaktaal, de taal die leerlingen gebruiken als ze met het schoolvak bezig zijn. Idealiter gaan leerlingen vakbegrippen ook gebruiken in de omgangstaal.

Vakinhoud De leerstof (kennis, vaardigheid of een combinatie) die behoort tot een schoolvak.

Visie De visie geeft aan wat het leergebied bijdraagt aan- en wat belangrijk is voor leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs met oog op hun leren, werken en leven in de toekomstige samenleving.

De visie geeft onder meer een afbakening van het leergebied (inhoud en reikwijdte); hoe het leergebied kan bijdragen aan de drie hoofddoelen van onderwijs (kwalificatie, socialisatie en persoonlijke vorming); wat de samenhang is tussen de disciplines binnen het binnen het leergebied; wat de samenhang is met andere leergebieden; wat de samenhang is tussen brede vaardigheden en de kennis en vaardigheden in het leergebied.

Werkwijzen Voor het leergebied kenmerkende handelingen en activiteiten.

BIJLAGE 2: BRONNENLIJST

Béneker, T. (2018). *Toekomstgericht onderwijs in de maatschappijvakken. Een vakdidactisch perspectief vanuit aardrijkskunde, economie, geschiedenis, levensbeschouwing en maatschappijleer*. Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken.

Boxtel, C. van, Boersen, M., Mulder, B.J., Nieuwelink, H. Riessen, M. van, Steenstra, C., & Straaten, D. van. (2009a). *De kennisbasis nader bekeken. Een analyse van de kennisbases aardrijkskunde, geschiedenis en maatschappijleer*. Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken.

Boxtel, C. van, Bulthuis, H., Goudsmit, H., Hooghuis, F., Mulder, B.J., Smulders, P., Stam, C., ... & Weme, B. de (2009b). *Vakintegratie in de mens en maatschappijvakken*. Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken.

Bruning, L., & Michels, B. (2013). *Concept-contextvenster: Zicht op de wisselwerking tussen concepten en contexten in het bèta-onderwijs*. Enschede: SLO.

Curriculum.nu (2017): *Technologie in de leergebieden: Advies over de positie van Techniek en Technologie in primair en voortgezet onderwijs*. Den Haag: Curriculum.nu (i.s.m. SLO).

Curriculum.nu (2018): *Handreiking brede vaardigheden*. Den Haag: Curriculum.nu (i.s.m. SLO).

Gelinck, C., Noordink, H., Kaap, A. van der, Marsman, P., Visser, A., Elzen, M. den, ... & Sikkes, M. (2017). Mens en maatschappij. In E. Folmer, E. Koopmans - van Noorel, & W. Kuiper (Reds.), *Curriculumspiegel* (pp. 292-342). Enschede: SLO.

National Council for the Social Studies (2013). *Crosscutting concepts*. Silverspring, Ma: NCCS.

<http://www.nextgenscience.org/sites/default/files/Appendix%20G%20-%20Crosscutting%20Concepts%20FINAL%20edited%204.10.13.pdf>

Graft, M. van, Klein Tank, M., & Beker, T. (2016). *Wetenschap & technologie in het basis- en speciaal onderwijs: Richtinggevend leerplankader bij het leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld*. Enschede: SLO.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2006). *Kerndoelen primair onderwijs*. Den Haag: Ministerie van OCW.

National Research Council. (2012). *A framework for K-12 science education: Practices, crosscutting concepts, and core ideas*. Washington D.C.: National Academies Press. <http://www.nextgenscience.org/>

National Council for the Social Studies (2010). *National Curriculum Standards for Social Studies: A Framework for Teaching, Learning, and Assessment*. Silverspring, Ma: NCCS. <https://www.socialstudies.org/standards/curriculum>

Onderbouw-VO (2006). *Karakteristieken en kerndoelen voor de onderbouw*. Zwolle: Onderbouw-VO

SLO (2016). *Kennisbasis mens & maatschappijvakken. Een eerste verkenning* (Interne publicatie). Enschede: SLO.

SLO (2017). *Mens & maatschappij: Vakspecifieke trendanalyse 2017*. Enschede: SLO.

Tuithof, H. (red.) (2018). *Wat werkt als je samenwerkt: Voorbeelden van samenwerking tussen gammavakken*. Amsterdam: Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken.

Vakvisies

Vakvisies van de vakverenigingen Mens en Maatschappij zijn te raadplegen:

<https://curriculum.nu/actueel/visies-vakverenigingen-mens-maatschappij/>